

BOŻENA GRONOWSKA

SWIATOWE TENDENCJE W ZAKRESIE POMOCY DLA OFIAR PRZESTĘPSTW

I. W obrębie wiktymologii właściwie od samego początku zarysowały się dwa podstawowe kierunki, tj. teoretyczny i praktyczny. Twórcy wiktymologii bowiem z oczywistych względów nastawili się na osiąganie konkretnych efektów praktycznych. Nurt tzw. wiktymologii praktycznej był więc wynikiem dążenia do zapewnienia bardziej wymiernych korzyści przede wszystkim dla ofiar przestępstw, a poprzez to także dla systemu ochrony prawnej. Załączkiem praktycznego trendu w wiktymologii były starania na rzecz tworzenia państwowych systemów kompensacyjnych, czynione pod ogólnym hasłem walki o „sprawiedliwość dla ofiar przestępstw”¹ Tendencje tego typu, które masowo pojawiły się w latach pięćdziesiątych były tylko kontynuacją tradycyjnego nurtu odszkodowawczego towarzyszącego w sposób ciągły osobom pokrzywdzonym przestępstwem. Nawet bowiem całkowita publicyzacja ścigania karnego łączyła się — w myśl zasady społecznej sprawiedliwości — z obciążeniem państwa obowiązkiem zapewnienia w różny sposób naprawienia szkody wynikłej z przestępstwa².

Wraz z upływem czasu wiktymologia praktyczna rozszerzyła swój „przedmiotowy” zakres, starając się wyjść naprzeciw innym — obok finansowych — potrzebom ofiar przestępstw. Od razu jednak przed rzecznikami niesienia konkretnej pomocy dla osób pokrzywdzonych pojawiło się szereg praktycznych trudności, jak chociażby sposób i zakres owej pomocy, czy środki na jej udzielanie. Niewątpliwie najpoważniejsze z tych trudności dotyczyły (i nadal dotyczą) prawidłowej identyfikacji potrzeb poszczególnych kategorii ofiar przestępstw. Aby bowiem mówić o efektywnym zadośćuczynieniu indywidualnym potrzebom, należy te ostatnie dokładnie poznać, „oszacować” i dobrze zrozumieć. Potrzeby

¹ L. Falandysz, *Kierunki rozwoju badań wiktymologicznych*, w: *Przestępczość na Świecie*, t. IX, Warszawa 1977, s. 74 oraz tegoż autora *Wiktymologia*, Warszawa 1979, s. 24.

² W. F. McDonald, *Criminal Justice and the Victim*, Beverly Hills—London 1975, s. 20; R. Siverts, H. J. Schneider, *Handwörterbuch der Kriminologie*, Berlin 1975, s. 535-536.

osób pokrzywdzonych stanowią swoistą wypadkową rodzaju czynu przestępczego, jego ciężaru gatunkowego, cech samej ofiary przestępstwa oraz reakcji najbliższego otoczenia na fakt pokrzywdzenia przestępstwem. Możą to być zatem potrzeby natury psychicznej, fizycznej, finansowej, materialnej czy społecznej³. Spośród nich tylko potrzeby materialno-finansowe są stosunkowo łatwe do zaspokojenia, oczywiście przy założeniu, że posiada się na to odpowiednie środki. Wszelkie natomiast potrzeby związane z traumatycznym oddziaływaniem przestępstwa na sferę psychiczno-fizyczną rodzą najwięcej problemów, głównie ze względu na ich bardzo zindywidualizowany charakter. Potrzeby tego typu mogą albo bardzo szybko i samoistnie wygasnąć, albo istnieć przez długi Okres, rzutując na prawidłowe funkcjonowanie pokrzywdzonego w życiu prywatnym i zawodowym.

Dostrzeżenie szerokiej i wewnętrznie zróżnicowanej „gamy” potrzeb ofiar przestępstw przyczyniło się do rozwoju wyspecjalizowanych programów wszechstronnej pomocy w pierwszej kolejności dla specyficznych kategorii osób pokrzywdzonych, jak dzieci, kobiety, osoby stare. Trend ten przypada na lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte, a zaznaczył się głównie w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie oraz niektórych państwach Europy Zachodniej (np. Anglii, Holandii, RFN). Niewątpliwą inspiracją dla tego praktycznego ruchu na rzecz ofiar były postulaty organizacji i towarzystw opieki nad dziećmi. Właśnie one najwcześniej zwróciły uwagę kompetentnych czynników na specyfikę problemów i potrzeb dzieci, które uległy wiktyimizacji kryminalnej. W ślad za tymi pierwszymi zaczęto tworzyć dalsze programy organizujące pomoc dla wybranych populacji ofiar przestępstw. Swoistym natomiast ukoronowaniem wskazanych wyżej tendencji było pojawienie się służb pomocy oferujących swoje usługi wszystkim osobom, które na skutek wyrządzenia im szkody przestępstwem znalazły się w potrzebie⁴.

Każdy program, realizując swoje częściowe zadania, zmierza do osiągnięcia ogólnych celów postawionych przed systemem pomocy dla ofiar przestępstw, do których zaliczamy: 1) zapewnienie pomocy przybierającej postać interwencji w momencie szczególnie krytycznym, tj. bezpośrednio po popełnieniu przestępstwa; 2) szeroko rozumianą pomoc w zwalczaniu wszelkich konsekwencji wiktyimizacji; 3) zapewnienie odpowiedniej informacji dla ofiar przestępstw o ich aktualnej sytuacji prawnej oraz ewentualną pomoc w praktycznej realizacji uprawnień pokrzywdzonych; 4) zorientowanie wszystkich pracowników systemu ochrony prawnej na problemy wynikające z wiktyimizacji kryminalnej

³ D. Weiler,, J. G. Desgagné,, *Victim and Witnesses of Crime in Canada*, Canada 1984, s. 1-2.

⁴ Ibidem, s. 25 - 27; G. Léger, *Victims. Discussion Paper*, Seventh United Nations Congress on Prevention of Crime and the Treatment of Offenders Milan, 26 August — 6 September 1985, Canada 1985, s. 6.

i 5) koordynację wszystkich wysiłków na rzecz ofiar oraz należyłą informację o funkcjonujących służbach pomocy⁵.

II. Aktualnie w wielu państwach zachodnich istnieje cały szereg służb pomocy dla ofiar przestępstw. Dokładna klasyfikacja wszystkich służb i programów, tworzących zwarty system, napotyka na trudności związane z brakiem jednolitego kryterium. W literaturze bowiem można spotkać podziały oparte np. na kryterium charakteru obsługiwanej populacji, rodzaju świadczonej pomocy czy wreszcie lokalizacji służb w określonych strukturach organizacyjnych (służby państwowe, społeczne). W niniejszym opracowaniu zostanie przedstawiony najbardziej ogólny podział systemu pomocy dla ofiar przestępstw, w którym to podziale mieszczą się wszystkie bardziej szczegółowe klasyfikacje. W takim ujęciu wspomniany system obejmuje trzy główne programy, tj.: 1) kompensacyjny, 2) pomocy dla ofiar występujących w procesie karnym w charakterze świadków i 3) szeroko rozumianej readaptacji społecznej osób pokrzywdzonych⁶.

ad 1. Bez wątpienia program kompensacyjny ma najdłuższą historię i należy do najbardziej rozpowszechnionych programów tego typu na świecie. Doczekał się on licznych opracowań teoretycznych także w Polsce⁷. Dlatego też w tym miejscu zostaną przedstawione jedynie najnowsze problemy państwowej kompensacji ofiar przestępstw.

Obecne tendencje rozwojowo na tym polu wyrażają się albo w dokonywaniu dalszych zmian w ramach już funkcjonujących państwowych funduszy odszkodowań (np. w 1984 r. w USA wprowadzono stosowną regulację także na szczeblu federalnym), albo w tworzeniu od podstaw takich funduszy w państwach, które ich do tej pory nie miały (np. w 1981 r. w Japonii). Jest rzeczą charakterystyczną, że mimo sporych doświadczeń praktycznych, związanych z państwową kompensacją szkód wynikłych z przestępstwa, program ten ostatnio zaczyna spotykać się z pewną krytyką ze strony międzynarodowej opinii. Jak dotąd bowiem państwowa kompensacja nie zrealizowała swoich dwóch podstawowych celów, tj., w zakresie społecznego zadośćuczynienia ofierze przestępstwa i instrumentalnego, w zakresie wytwarzania bardziej pozytywnych postaw wobec systemu ochrony prawnej⁸.

⁵ *Justice for Victims of Crime. Report*, Ottawa 1963, s. 75 - 78.

⁶ H. Abadinsky, *Social Service in Criminal Justice*, New Jersey 1979, s. 182 - 183.

⁷ Por. op. L. Falandysz, *Wiktymologia*, is. 174 i n.; B. Hołyst, *Główne założenia państwowego systemu pomocy ofiarom przestępstw*, Nowe Prawo 1983, nr 11 - 12, s. 16 i n.; B. Growowika, *Problemy państwowej kompensacji ofiar przestępstw*, Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny 1984, nr 4, s. 24 i n. oraz podaną tam literaturę.

⁸ G. Gets, *Application of Victimologies Research to the Victim's Reintegration into Society*, w: H. J. Sctaeideir, *The Victim in International Perspective*, Berlin—New York 1982, s. 354-365; J. M. van Dijk, *Compensation by the State*

Prowadzone w różnych państwach (np. USA, Anglii, Holandii) badania wśród ofiar przestępstw wykazały, że osoby, korzystające z usług państwowych funduszy, nie wyrażały dla istniejących rozwiązań pełnej aprobaty. Zgłaszane uwagi krytyczne dotyczyły przede wszystkim ustalanych dolnych i górnych granic wypłacanych sum, które nie zaspokajamy w pełni potrzeb ofiar, zbyt skomplikowanej i czasochłonnej procedury programu oraz stawiania dodatkowych wymogów, które pokrzywdzony musiał spełnić, aby w ogóle otrzymać odszkodowanie (np. brak jakiegokolwiek „winy” ofiary, wykazania przez nią „poważnej ekonomicznej potrzeby” lub braku „odpowiednich własnych środków”, obowiązek zawiadomienia przez pokrzywdzonego o popełnieniu przestępstwa i dalszej jego współpracy z policją)⁹.

Stawianie tego rodzaju warunków jest właściwie powszechne i charakterystyczne dla dotychczasowej praktyki wieki państw w tym zakresie. Ograniczenia takie znalazły się nawet w ratyfikowanej w czerwcu 1983 r. przez Komitet Ministrów Wspólnoty Europejskiej¹⁰ konwencji dotyczącej kompensacji dla ofiar przestępstw z użyciem przemocy (violent crimes). Zgodnie bowiem z art. 7 i 8 tej konwencji można odmówić albo znacznie zmniejszyć rozmiar kompensacji, m.in. ze względu na finansową sytuację ofiary oraz jej zachowanie się przed, w trakcie lub po popełnieniu przestępstwa¹¹. Z drugiej strony jednak, wiedza, uzyskiwana dzięki coraz szerszym badaniom nad oceną praktycznego funkcjonowania programów kompensacyjnych, skłania do odpowiednich modyfikacji istniejących rozwiązań. Znane są już pierwsze przykłady państw rezygnujących z tych faktycznych ograniczeń zasięgu świadczonej pomocy finansowej dla osób dotkniętych wiktyimizacją kryminalną (np. w 1983 r. Francja wyeliminowała obowiązek wykazania przez ofiarę „poważnej ekonomicznej potrzeby”, jako podstawy odszkodowania)¹².

or by the offender: the victim's perspective, Heigue 1935, s. 17-20 oraz tegoż autora, *Regaining a Sense of Community and Order. Research on Victimization*, Hague 1985, s. 13 - 14.

⁹ R. F. Sparks, *Research on Victims of Crime: Accomplishments, Issues, and New Directions*, Maryland 1982, s. 7-8; D. Biles, B. Clifford, P. Grabovsky, R. W. Harding, P. Loof, S. K. Mukherjee, *Australian Discussion Paper, Seventh United Nations Congress*, Canberra 1955, s. 75 - 77.

¹⁰ Wspólnota Europejska to międzynarodowa rządowa organizacja zrzeszająca 21 państw: Austrię, Belgię, Cypr, Danię, Francję, RFN, Grecję, Islandię, Irlandię, Włochy, Lichtenstein, Luksemburg, Maltę, Holandię, Norwegię, Portugalię, Hiszpanię, Szwecję, Szwajcarię, Turcję i Wielką Brytanię.

¹¹ Tekst konwencji wraz z komentarzem por. A. Tsitsoura, *The European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes*, w: *Towards a Victim Policy in Europe*, Publication Series nr 2, Helsinki Institute for Crime Prevention and Control, Helsinki 1984, s. 133 - 145.

¹² *Victims of Crime. Survey of redress, assistance, restitution and compensation for victims of crime*, Rep rt of the Secretary-General, Seventh United Nations Congress..., A/CONF. 121/4, 1985., s. 32.

Niezależnie od zastrzeżeń, które można zgłosić pod adresem kształtu programu kompensacyjnego w różnych państwach, jedno nie podlega kwestii. Program ten spełnia symboliczne funkcje, jak chociażby ta, iż jest pierwszym „wymiernym” przejawem społecznego solidaryzmu z osobami pokrzywdzonymi przestępstwem; jest także wyrazem dostrzegania przez społeczeństwo problemów ofiar przestępstw i chęci niesienia im pomocy. Z całą pewnością państwowa kompensacja szkód wynikłych z przestępstwa — nawet przy istnieniu rozwiązań idealnych — nie jest panaceum na wszystkie problemy wynikające z faktu wiktylizacji. Jest ona jednak niezbędnym dopełnieniem kompleksowego systemu pomocy dla ofiar przestępstw.

ad 2. Program pomocy dla ofiar/świadków powstał na skutek połączenia się dwóch odrębnych służb pomocy, tj. dla ofiar przestępstw i osób realizujących obowiązki świadka w procesie karnym. Aktualnie program ten obejmuje swoim zasięgiem wszystkie kategorie podmiotów mogących wystąpić w charakterze świadka; ze zrozumiałych względów w ramach programu szczególnie jest eksponowana grupa ofiar/świadków. Nie bez znaczenia dla powstania tego programu były wyniki badań nad „ciemną liczbą” przestępstw, które ujawniły alarmującą wręcz niechęć osób pokrzywdzonych do zinstytucjonalizowanego systemu ochrony prawnej. Dlatego też pierwotnym celem programu pomocy dla ofiar/świadków było zwiększenie aktywnego udziału pokrzywdzonych jako świadków w procesie karnym¹³. Oczywiście jest przecież nadal to, że informacje uzyskiwane od osób pokrzywdzonych oraz kooperacja tych podmiotów z organami procesowymi są decydującym czynnikiem dla rozwiązywania większości spraw karnych.

Systematyczne akcentowanie potrzeby ogólnej ochrony ofiar przestępstw doprowadziło z czasem do nieco innego ustawienia celów tego programu. Obecnie ma on służyć podwyższeniu „jakości” systemu ochrony prawnej poprzez zaspokajanie emocjonalnych i socjalnych potrzeb ofiar/świadków i tym sposobem zwiększaniu ich chęci do współpracy z organami ścigania¹⁴. Podstawowym założeniem omawianego programu jest stworzenie takich warunków, aby swoiste „przejście” ofiary/świadka przez proces karny łączyło się z minimalnymi niedogodnościami i maksymalnym zrozumieniem przez nią jej własnej roli na gruncie działalności procesowej. Osiąga się to przede wszystkim drogą zapewnienia ofiarom należytej informacji prawnej o sprawie karnej oraz prawach i obowiązkach związanych ze statusem procesowym świadka. Równie istotne znaczenie ma faktyczna ochrona pokrzywdzonego/świadka przed jakimkolwiek dalszym zagrożeniem ze strony sprawcy lub jego rodziny

¹³ G. Norquay, R. Weiler, *Services to Victims and Witnesses of Crime in Canada*, Ottawa—Ontario 1981, s. 10 i 72-76

¹⁴ *National Workshop on Services to Crime Victims*, Ottawa 1980, s. 4.

czy zbędnymi kontaktami z oskarżonym (np. poprzez tworzenie osobnych poczekalni dla ofiar/świadków), a także zapewnianie jak najszybszego zwrotu przedmiotów będących własnością pokrzywdzonego i stanowiących dowód w sprawie. Chodzi tu więc o eliminację "utrzymywania", a zwłaszcza pogłębiania stanu pokrzywdzenia w ramach procesu karnego. Program pomocy dla ofiar/świadków oferuje wreszcie stosowne opłaty za czas spędzony w instytucjach systemu ochrony prawnej, opiekę nad dziećmi w czasie realizacji obowiązków procesowych, pomaga rozwiązywać ewentualne konflikty z pracodawcami¹⁵. Ostatnio programy tego typu wykazują tendencję do dalszego rozszerzenia zakresu oferowanej pomocy, dążąc do likwidacji możliwie wszystkich ujawnionych przez pokrzywdzonych/świadków skutków wiktymizacji. Uzasadnia się to tym, że skoro już nawiązano kontakt z ofiarą przestępstwa, to należy pomóc jej w miarę możliwości wszechstronnie i bez odsyłania do innych instytucji.

Ogromny wzrost popularności programu pomocy dla ofiar/świadków na Zachodzie łączy się z tym, iż w większości tych państw — zwłaszcza systemu *common law* — ofiary przestępstw dysponują wyłącznie statusem świadka, tzn. nie są stronami procesu karnego¹⁶. Jak jednak wynika z badań prowadzonych pod auspicjami ONZ (objęły one 0 państw, spośród których 38% posiada już takie programy) także w tych państwach, które formalnie przyznają pokrzywdzonemu status strony procesowej jego faktyczna rola w procesie karnym oprowadza się do roli świadka¹⁷. Wiadomo natomiast, że podmiot występujący w takim procesowym charakterze nie ma zbyt wielu gwarancji dla ochrony swoich praw. To właśnie m.in. zrodziło potrzebę dodatkowych zabezpieczeń w postaci choćby wyspecjalizowanego programu pomocy dla tej kategorii uczestników procesu karnego.

ad 3. Program szeroko rozumianej readaptacji społecznej ofiar przestępstw zmierza do likwidacji bezpośrednich i pośrednich następstw wiktymizacji w celu przywrócenia poprzedniego stanu funkcjonowania ofiary tak w sferze prywatnej, jak i społecznej. Samo pojęcie readaptacji społecznej osób pokrzywdzonych może rodzić mieszane uczucia, jako że tradycyjne jest ono łączone ze sprawcami przestępstw. W świetle jednak posiadanej już wiedzy wiktymologicznej bezdyskusyjne jest to, że identyczne problemy adaptacyjne mogą się pojawić także przed ofiarami przestępstw. Społeczne reakcje na fakt pokrzywdzenia są bardzo różni-

¹⁵ G. No-quay, R. Weiler, *Services*, s. 22 - 23.

¹⁶ Por. A. S. Goldstein, *Defining the Role of the Victim in Criminal Prosecution*, *Mississippi Law Journal* 1982, vol. 52, s. 5-9.

¹⁷ *Victims of Crime. Survey of redress*, s. 17-18.

cowane: od współczucia i litości, aż do skrajnego potępienia i odrzucenia¹⁸. Fakt wiktylizacji kryminalnej często prowadzi do „napiętnowania” ofiary w opinii społecznej, jest równoznaczny z wytworzeniem wokół niej atmosfery nieufności. Ta faktyczna społeczna stygmatyzacja ofiar prowadzi do paradoksu, że społeczeństwo, zamiast pomóc pokrzywdzonym, dodatkowo pogłębia stan ich pokrzywdzenia, roszcząc wiktylizację postkryminalną (tzw. wtórną). Ma to swoje dalsze reperkusje, naruszenie bowiem poczucia zaufania pokrzywdzonego do systemu ochrony prawnej, do którego doszło w momencie popełnienia przestępstwa, zwiedza swój zakres¹⁹. W tej sytuacji pomoc dla ofiar przestępstw i potrzeba ich „resocjalizacji” nabierają zupełnie innego wymiaru.

Readaptacja społeczna ofiar przestępstw osiągana jest nie tylko drogą usuwania pierwotnych i wtórnych szkód wynikłych z przestępstwa, ale także poprzez likwidację — tam gdzie jest to możliwe — osobistych konfliktów między sprawcą przestępstwa a jego ofiarą. Idące w tym kierunku próby podejmowane są w pewnym zakresie również w ramach omówionego programu pomocy dla ofiar/świadków, przy czym rozmiar tych działań jest uzależniony od środków posiadanych przez zarząd tego programu. W sposób bezpośredni natomiast zawożenia reintegracji ofiary za społeczeństwem są realizowane w trzech podstawowych nurtach programu readaptacji społecznej osób pokrzywdzonych przestępstwem, tzn.: a) za pośrednictwem centrów pomocy interwencyjnej dla poszczególnych kategorii ofiar, b) w drodze restytucji ze story samego sprawcy przestępstwa oraz c) w nurcie koncyliacyjno-mediacyjnym.

ad a) Wyspecjalizowane centra pomocy interwencyjnej (tzw. *crisis centres*) nastawione są na udzielanie pomocy konkretnym kategoriom ofiar przestępstw w najbardziej krytycznym dla nich momencie, tj. bezpośrednio po popełnieniu przestępstwa. Specjalistyczny charakter tych centrów polega na tym, że przygotowane są one do obsługi i organizowania opieki dla jednej wybranej grupy osób pokrzywdzonych. Tak więc funkcjonują centra pomocy np. dla pokrzywdzonych dzieci, kobiet, osób starszych i niedołączonych, imigrantów, ofiar zgwałceń, ofiar przestępstw drogowych, przestępstw przeciwko rodzinie, ofiar pochodzących z terenów wiejskich itp.²⁰ Każde centrum, uwzględniając specyfikę potrzeb

¹⁸ M. Symonds, *The "Second Injury" to Victims*, w: *Evaluation and Change, Special Issue*, Minneapolis 1980, s. 38; H. J. Schneider, *Wiktymologia — nauka o ofierze przestępstwa*, Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne, t. 11, Warszawa 1980, s. 65-67.

¹⁹ *Victims of Crime, Working paper prepared by the Secretariate*, Seventh United Nations Congress ..., A/CONF. 121/6, 1 August 1985, s. 22.

²⁰ D. Wei er, J. G. Desgagné, *Victim*, s. 29-36; G. Norquay, R. Weiler, *Services*, s. 34-42.

i problemów danej grupy, stara się zapewnić jej wszechstronną pomoc typu opieki lekarskiej, konsultacji psychologiczno-psychiatrycznej, porad prawnych i socjalnych, a nawet — jeżeli to konieczne — czasowego schronienia. Większość tego typu centrów czynna jest przez całą dobę, nie licząc dodatkowego uruchamiania tzw. „gorących linii” telefonicznych. Co więcej, pracownicy centrów często sami przeglądają kartoteki policyjne, a następnie — z własnej inicjatywy — telefonicznie, listownie lub osobiście oferują swą pomoc potrzebującym. Centra pomocy interwencyjnej cieszą się ciągle nie słabnącą popularnością, mimo że zarzuca się im niekiedy oferowanie pomocy w sposób zbyt selektywny²¹. Należy jednak — jak się wydaje — pamiętać, że jest to tylko jedna z kilku możliwości uzyskania przez pokrzywdzonych niezbędnej fachowej pomocy. Problem zaś selektywności centrów pomocy interwencyjnej możliwy jest do rozwiązania drogą ich właściwej koordynacji.

ad b) Readaptacja społeczna ofiar przestępstw jest osiągana także poprzez wart restytucyjny. Restytucja ze strony sprawcy czynu stanowi drugi — obok państwowej kompensacji — sposób indemizacji osób pokrzywdzonych. Może ona w praktyce przybrać różną postać: od świadczeń pieniężnych bezpośrednio lub pośrednio na rzecz ofiary, osobistych świadczeń usługowych sprawcy dla ofiary aż do świadczeń pieniężnych lub usługowych na wskazane cele społeczne. Tak rozumiana restytucja stosowana jest w wielu państwach bądź jako warunek probacji, bądź jako samoistna sankcja²².

W związku z pojawieniem się programu readaptacji społecznej ofiar przestępstw i wykorzystywaniem w jego ramach restytucji; coraz częściej eksponuje się wszystkie potencjalne korzyści wynikające ze stosowania tej instytucji. Przede wszystkim ma ona zapewnić ofierze regres i doprowadzić do łagodzenia wyrządzonej przestępstwem szkody oraz pomóc ofierze w odbudowaniu jej poczucia bezpieczeństwa i wiary w system ochrony prawnej. Równolegle instytucja ta stwarza grunt dla pełniejszej rehabilitacji sprawcy poprzez jego osobistą odpowiedzialność w stosunku do ofiary. Wreszcie — restytucja sprzyja rekuncji ofiary i sprawcy, a tym samym reintegracji obu podmiotów do społeczeństwa²³. Jedyne, jak dotąd, zarzut pod adresem nurtu restytucyjnego dotyczy ciągle jeszcze małego udziału ofiar w procesie orzekania restytucji. Dopuszczenie osób pokrzywdzonych już do tego stadium zwiększyłoby szanse osiągnięcia wyżej wskazanych efektów²⁴. Niezwykle znamienne jest

²¹ Victims of Crime, *Working paper*, s. 42.

²² R. E. Barnett, J. Hagel, *Festitution, Retribution and the Legal Process*, Cambridge 1977, s. 1-12; por. także B. Gronowska, *Restytucja — uwagi na tle warunkowego umorzenia postępowania przygotowawczego*, Problemy Praworządności 1981 nr 11, s. 8 i n.

²³ *Victims of Crime. Survey of redress*, s. 24-25,

²⁴ G. Geis, *Application*, s. 351 - 353.

to, że restytucja spotyka się w praktyce ze szczególnym uznaniem ofiar przestępstw. Okazuje się, że znacznie lepiej od państwowej kompensacji „przemawia” ona do osób pokrzywdzonych; jest bardziej zgodna z ich własnym poczuciem sprawiedliwości. W tym kontekście w pełni zrozumiały staje się najnowszy międzynarodowy trend w zakresie dawania pierwszeństwa stosowaniu restytucji przed państwową kompensacją szkód wynikłych z przestępstwa. Ta ostatnia powinna wchodzić w grę raczej subsydiarnie, jako konieczne uzupełnienie ogólnej indemnizacji ofiar przestępstw²⁵.

ad c) Likwidacja konfliktów między ofiarą a sprawcą przestępstwa, reintegracja społeczna obu tych podmiotów oraz przywrócenie ładu społecznego — to podstawowe założenia trzeciego nurtu programu readaptacji społecznej ofiar przestępstw, tj. koncyliacyjno-mediacyjnego. Nurt ten jest swoistym „przedłużeniem” restytucji, ponieważ w związku z nią pojawiła się potrzeba stworzenia nowych alternatyw w stosunku do funkcjonujących rozwiązań. Alternatywy te, to głównie nieformalne lub sformalizowane w niewielkim, stopniu działania koncyliacyjne i mediacyjne. Mogą one przybierać niezwykle zróżnicowaną postać i obejmować swym zasięgiem nie tylko zainteresowane strony, ale także członków ich rodzin, czy inne osoby z najbliższego otoczenia. W niektórych państwach (np. Australia, Indie, Izrael, Afryka) rozstrzyganie konfliktów karnych przy pomocy mediacji czy koncyliacji bazuje przede wszystkim na podstawach zwyczajowych. W innych państwach, które dopiero ostatnio zaczęły wprowadzać takie działania pojednawcze, tworzy się dla nich specjalne podstawy prawne. Przykładowo, w RFN stworzono urząd lokalnego mediatora, który dąży do osiągnięcia zgody między stronami w wypadkach drobniejszych uszkodzeń ciała, napadów i naruszeń prywatności. Sprawy te nie mogą być objęte formalnym postępowaniem karnym tak długo, jak długo mediator oficjalnie nie stwierdzi niemożliwości osiągnięcia porozumienia przez strony²⁶.

Postępowania mediacyjne, koncyliacyjne czy wreszcie arbitrażowe mają szczególne znaczenie w tych sprawach, gdzie ofiara pozostaje ze sprawcą w określonym ciągłym stosunku (np. rodzinnym, sąsiedzkim). Spotykają się one z dużym zainteresowaniem i przychylnością zwłaszcza w tych państwach, które nie znają konstrukcji przestępstw prywatnoskargowych (np. USA)²⁷. Nurt koncyliacyjno-mediacyjny programu readaptacji społecznej osób pokrzywdzonych jest jeszcze jedną postacią prywatyzacji prawa karnego, będącej reakcją na niesprawdzenie się tradycyjnych środków karnych.

²⁵ *Victims of Crime*, Seventh United Nations Congress..., A/CONF. 121/4, s. 11; J. M. van Dijk, *Compensation*, s. 18.

²⁶ *Victims of Crime. Survey of redress*, s. 20 - 24.

²⁷ A. S. Goldstein, *Defining*, s. 526; M. Joutsen, *Towards a Victim Policy in Europe*, w: *Towards a Victim*, s. 3-4.

III. Wszystkie omówione programy pomocy dla ofiar przestępstw muszą bazować na dokładnej informacji, która jest warunkiem *sine qua non* ich efektywności. Chodzi tu zarówno o informację dotyczącą samych programów i ich zakresu, jak i ogólniejszą informację o prawach i obowiązkach osób pokrzywdzonych. Ranga odpowiedniej informacji dla ofiar przestępstw spowodowała, że w niektórych państwach (np. w Kanadzie) tworzy się odrębne służby informacyjne, których jedynym zadaniem jest troska o należytą orientację ofiar co do funkcjonującego systemu pomocy i ochrony prawnej²⁸. Inne państwa (np. Indie, Brazylia) posługują się w tym celu prasą, TV, specjalnymi broszurami; jeszcze inne (np. Argentyna) oferują ofiarom przestępstw bezpłatną informację prawną, świadczoną społecznie przez, studentów prawa i naukowców²⁹.

Troska o właściwe informowanie pokrzywdzonych o wszystkim co może mieć znaczenie dla procesu usuwania szkód i krzywd wynikłych z przestępstwa ma jeszcze inny aspekt. Z badań bowiem nad zjawiskiem „ciemnej liczby” przestępstw wynika, że główną przyczyną niezadowolenia pokrzywdzonych i w konsekwencja ich niechęci do systemu ochrony prawnej był właśnie brak niezbędnej informacji o wszystkich aspektach sprawy karnej³⁰,

Służby pomocy dla ofiar przestępstw są dotowane z funduszy rządowych oraz, w znacznej części, dobrowolnych składek społecznych. Lokalizowane są one albo obok funkcjonujących państwowych struktur organizacyjnych (np. przy urzędzie policji, prokuratora czy sądzie), albo stanowią całkowicie odrębną strukturę opartą na organizacjach społecznych (głównie organizacje charytatywne, towarzystwa opieki społecznej itp.). Ścisły związek niektórych służb pomocy dla osób pokrzywdzonych (przede wszystkim centrów pomocy interwencyjnej i programów pomocy dla ofiar/świadków) z np. policją ma swoje uzasadnienie; często bowiem są to te organy, z którymi ofiara nawiązuje pierwszy kontakt. Jest jednak i druga strona tego zagadnienia, a dotyczy tych pokrzywdzonych, którzy w związku z wcześniejszymi doświadczeniami, nastawieni są nieufnie do organów procesowych. Oczywiście takie osoby w szczególności nie powinny pozostać poza zasięgiem służb pomocy i tej grupie wychodzą naprzeciw organizacje społeczne.

W niektórych państwach (np. Kanadzie, USA, Holandia) tworzone są tzw. grupy „samopomocy” (*self-help groups*) złożone z ochotników i najczęściej byłych ofiar przestępstw. Osoby te pomagają aktualnym ofiarom, służąc im wsparciem moralnym, praktyczną radą czy dzieląc się

²⁸ *Justice for Victims of Crime*, s. 128 -129

²⁹ *Victims of Crime. Survey of redress*, s. 14 -15 i 18.

³⁰ Por. J. Stepland, *Victims, the Criminal Justice System and Compensation*, *The British Journal of Criminology, Delinquency and Deviant Social Behaviour* 1984, vol. 24, nr 2, s. 134 -136 oraz podane tam wyniki badań holenderskich, amerykańskich i kanadyjskich.

z nimi swoimi osobistymi doświadczeniami. Grupy „samopomocy” nie działają całkowicie nieformalnie i to one często przyczyniają się do nawiązania kontaktu przez ofiarę z organami ścigania. Podkreśla się, że grupy te stwarzają specyficzną ochronę dla ofiar przestępstw przed zbyt niekiedy drastyczną ingerencją organów procesowych w sferę prywatności³¹.

Jeszcze inną propozycję stanowi skandynawski model urzędu victim-ombudsmana. Urzędnik ten — oprócz ogólnej pomocy prawnej dla pewnych kategorii ofiar przestępstw (np. konsumentów, ofiar błędów w sztuce lekarskiej) i prawa do samodzielnego rozwiązywania niektórych konfliktów — sprawuje kontrolę nad początkowym stadium procesu karnego, tzn. ewentualną odmową ścigania³².

IV. Ruch na rzecz wszechstronnej pomocy dla ofiar przestępstw rodzi niekiedy obawy, że za jego pośrednictwem dojdzie do zbyt dużego przesunięcia punktu zainteresowań z osoby sprawcy przestępstwa na pokrzywdzonego. Co więcej, sugeruje się, że redukcja wszystkich efektów wiktymizacji przyczyni się do osłabienia społecznego potępienia przestępczości i, tym samym, negatywnie odbije się na walce z tym zjawiskiem.³³

Obawy te — jak się wydaje — nie mają racjonalnych podstaw; przecież dopiero dzięki wiktymologii teoretycznej i praktycznej doszło do przywrócenia stanu niezbędnej równowagi w prawie karnym i kryminologii. Angażowanie zaś całego społeczeństwa do usuwania skutków przestępstw ma swoje głębsze racje. Nie ograniczają się one tylko i wyłącznie do względów czysto humanitarnych. Równie ważnym argumentem jest tu ogólny obowiązek państwa ochrony jego obywateli przed przestępstwami, który, w razie jego niewypełnienia, przeradza się w obowiązek pomocy dla osób pokrzywdzonych. Służby pomocy dla ofiar przestępstw stanowią *sui generis* odpowiednik programów resocjalizacji i pomocy postpenitencjarnej dla sprawców przestępstw. Między tymi dwiema sferami musi zachodzić stosunek wzajemnego uzupełniania się; aby bowiem można było mówić o pełnej resocjalizacji sprawcy przestępstwa, należy zatroszczyć się w pewnych sytuacjach także o "resocjalizację" jego ofiary³⁴.

³¹ H. J. Steinhilber, *The Present Situation of Victimology in the World*, w: *The Victim in International*, s. 35 - 36; *Canadian Urban Victimization Survey, Victims of Crime*, Bulletin 1933., no 1, s. 8; D. Weiler, J. G. Desgagné, *Victim*, s. 46-49. J. M. van Dijk, *Regaining a Sense*, s. 12 - 13.

³² *Towards a Victim Policy in Europe*, s. 52.

³³ *National Workshop on Services*, s. 28.

³⁴ H. J. Schneider, *Przestępczość i programy walki z przestępczością w niektórych krajach Europy Zachodniej i Ameryki Północnej*, w: *Problematyka przestępczości na VI Kongresie NZ*, Warszawa 1983, s. 80.

O odosobnionym charakterze i swego rodzaju bezprzedmiotowości wskazanych obaw mogą również świadczyć najnowsze tendencje międzynarodowe w sferze wzmocnienia prawnej i społecznej pozycji osób pokrzywdzonych. Na VII Kongresie Narodów Zjednoczonych, dotyczącym zapobiegania przestępczości i postępowania ze sprawcami przestępstw, który odbył się w Mediolanie (26 VIII - 6 IX 1985 r.), przedstawiono deklarację pt. *O sprawiedliwość i pomoc dla ofiar przestępstw i aktów nadużyć władzy*. Przed twórcami deklaracji stały następujące cele: sporządzenie katalogu podstawowych praw ofiar, poszukiwanie sposobów i środków niezbędnych dla zapewnienia ogólnej ochrony, humanitarnego i sprawiedliwego traktowania osób pokrzywdzonych, zagwarantowanie tym podmiotom odpowiedniego regresu oraz zapobieganie dalszej wiktymizacji. W związku z tym zaproponowano szereg bardziej szczegółowych rozwiązań. Między innymi, zgodnie z art. V, VI i VII deklaracji wszystkie ofiary powinny mieć zagwarantowane prawo do restytucji, państwowej kompensacji oraz pomocy ze strony wyspecjalizowanych służb nie tylko państwowych, ale także społecznych. Pomoc ta przybierać ma bardzo różną postać: od materialnej, finansowej, poprzez usługi lekarsko-psychiatryczne, konsultacje psychologiczne, porady socjalne aż do ogólnej informacji o statusie prawno-społecznym ofiar³⁵. Istotne z punktu widzenia niniejszych rozważań jest to, że w deklaracji podkreślono ogromne znaczenie tego rodzaju pomocy, świadczonej przez służby państwowe i społeczne zorientowane na ochronę ofiar przestępstw. Przepisy deklaracji mają być wytycznymi dla praktycznych działań w kierunku likwidowania wszystkich konsekwencji wiktymizacji kryminalnej; są one najlepszym przykładem międzynarodowej koordynacji istniejących programów pomocy dla ofiar przestępstw.

Przedstawione wyżej, z konieczności jedynie wybrane światowe tendencje w zakresie pomocy świadczonej osobom pokrzywdzonym, skłaniają do bardziej ogólnej refleksji. Wymowa jej jest bardzo czytelna: dzisiaj miarą oceny nowoczesności systemu ochrony prawnej nie jest wyłącznie sposób, w jaki traktuje on przestępcę, ale również — a może przede wszystkim — model postępowania z pokrzywdzonymi. Tezę tę potwierdzają powszechnie nauka i praktyka światowa. Płynące stąd wnioski powinny zatem stanowić wystarczającą rekomendację do dalszych poszukiwań zarówno polityczno-kryminalnych, jak i w sferze polityki społecznej także w Polsce. Stworzenie odpowiedniego systemu pomocy dla ofiar przestępstw przybliżyłoby wówczas polskie rozwiązania do międzynarodowych „reguł minimalnych” dla pokrzywdzonych.

³⁵ *Draft Declaration on Justice and Assistance for Victims of Crime or Other Acts involving the Abuse of Power*, Seventh United Nations Congress ..., A/CONF.121/IPM/4/Add. 1, 15 August 1985.

THE WORLD TENDENCIES IN AID FOR CRIME VICTIMS

S u m m a r y

Victimology in effect of its few dozens years of history reveals not only theoretical but also practical achievements. The present article is devoted to a study of world tendencies observed-in that second domain, i.e. in the sphere of offering material aid for crime victims both by a State and society.

On the grounds of accesible world literature the authoress makes an attempt at classifying the present effects of practical directions in victimology (mainly in the USA, Canada., Australia and some Western European states). Presently one can speak of three basic aid programs for crime victims, i.e.:

- 1) the compensation program,
- 2) victim-witness assistance program,
- 2) victim restoration program.

Apart from necessary data on detailed tasks- of the programs the authoress quotes also some additional information on the newest problems of the state compensation for crime victims, practical effect of the victim-witness assistance and the use of restitution and other actions directed at the ,re-adaptation of crime victims. At the conclusion, the world trends in that scope are presented, those which manifested themselves at the fore of the VIIth United Nations Congress on preventing crime and proceeding with the victims of crime. (Milan, 1985).